

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱ-
ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՄԻԱԿ ՈՒՂԻՆ

«Ազգք և թագաւորք. որք Քնդ
ոչ ծառայիցեն՝ կորիցեն, և ազգքն
աւերելով աւերեսցին»

Ես. կ. 12.

Երբ աշխարհիս թէ քաղաքակիրթ և թէ կիսաքաղա-
քակիրթ ազգերը բուռն ջանքերով ձգտում են յառաջա-
դիմութեան, շատ կարևոր է այս հարցը տալ, թէ արդեօք
այս բոլոր հոսանքները ունին մասնաւոր ուղղութիւն, որ
ցոյց տայ մարդկային ազգի յառաջադիմութեան ճշմարիտ
և միակ ուղին: Բայց նախ քան այս, մի ուրիշ հարց էլ
կայ, թէ որն է ամենից ցանկալի և ամենից օգտակար
ուղին:

Այս հարցը շատ լուրջ է և կարևոր, որին կարելի է
այլ և այլ պատասխաններ տալ և որոնցից մինը միայն
կարելի է ճշմարիտ և օգտակար համարել: Մարդիկ կան,
որոնք պնդում են շարունակ յամառաբար, թէ յառաջա-
դիմութեան ամենից ցանկալին և օգտակարը քաղաքակր-
թութեան նիւթական կոչուած արուեստների զարգացումն
է: Հետևապէս երբ մարդ հպատակեցնէ բնութիւնը, երբ
մեծապէս բազմանան երկաթուղիները, շոգենաւերը և
հեռազրաթելերը և ամեն կարգի ու տեսակի հնարագի-
տութիւնները, երբ ծաղիկ վաճառականութիւնը և բազ-
մանան մարդկային պիտոյքները գոհացնելու միջոցները,
և այլն և այլն, մարդիկ աւելի քան պէտք է զգան, թէ ի-
րարուց կախումն ունին և հանրային շահի եղբայրութեամբ
պէտք է կապուեն միմեանց հետ և այս յառաջադիմող
աճամար պէտք է հասնեն քաղաքակրթութեան բարձրա-

գոյն զարգացման: Այս խօսքերն ու դատողութիւններն են լսում այսօր շատ շատերից:

Մի հարց, թէ արդեօք նիւթական յառաջադիմութեան այս արուեստները ունին ինքնին վերածնութեան զօրութիւն և կարող են մշտնջենաւորել իրենց գոյութիւնը իրենց իսկ զօրութեամբ: Անհամար օրինակներ կան պատմութեան մէջ, որոնք ցոյց են տալիս ակներև կերպով, թէ այս արուեստները իրենց պահպանելու համար բացի իրենց զօրութիւնից ուրիշ մի զօրութիւն չունենալով դատապարտուել են ոչնչացման: Ո՛ւր են այն արուեստները, որոնք կառուցին աշխարհիս հրաշալիք համարուած մեծ բուրգը՝ մարդկային շինուածքների հնագոյնը: Սկզբիցի արքունական աստղաբաշխը, որ ամիսներ վատնեց նրան ուսումնասիրելու և չափելու համար, իրեն օֆանդակ ունենալով Եւրոպական և Ամերիկական ամենից լաւագոյն և կատարելագործուած գործիքները, յայտարարեց, թէ այդ շինուածքի կառուցիչները ճշդութեան մէջ իր գործիքներին գերազանցող գործիքներ են ունեցել:

Ասիայում այնպիսի վայրեր կան, որոնց բնակիչները այժմ վագրներից ազատ մնալու համար ծառերի ամենաբարձր ճիւղերի վերայ են բնակուում, բայց նոյն իսկ այդ բարբարոսացած վայրերում գտնուել են ընդարձակ և սրճնազարդ բնակարաններ, որոնց կառուցել են այդ ծառաբնակների նախահայրերը:

Չինացիք այժմ չեն կարող արտադրել այն գեղեցիկ գոյները, որոնց նախկին դարերում ի ցոյց բերին իրենց յախճապակեայ անօթների վերայ և այն արծաթայուռ պղնձէ արձանները, որոնց երբեմն յօրինում էին այնքան կատարելութեամբ:

Ուրեմն մեծ սխալ է կարծել, թէ մարդկային ընկերութեան մէջ գոյութիւն ունի մի զօրութիւն, որը ինքնին և իր իսկ բարեշրջման միջոցով կարող է մշտնջենական աճումն ունենալ:

Մենք գոռոզանում և մեծամտում ենք մեր պիտանի արուեստների և ժամանակիս հնարագիտութեան և ճար-

տարարուեստների յաղթանակների վերայ և կան մարդիկ, որոնք երևակայում են, թէ սրանք ամենաբաւական բարիքներ են, բայց կարող են արդեօք այդ մարդիկը երաշխաւորել դրանց մշտնջենաւորութեան համար: Հետեապէս մեր նիւթական պիտոյքների զարգացումը չի կարող հիմնաւոր և ճշմարիտ յառաջադիմութեան հասցնել մեզ: Իրողութիւնը ցոյց է տալիս, որ հոգեկան մի մղումն է այն, որ առաջ է բերում ամեն բարիք և առաջ է վարում մարդկանց նիւթական յառաջադիմութեան մէջ: Եթէ այս մղումը չը հայթայթուի և կենդանի չը պահուի, ոչ արուեստները կարող են պահպանուել, ոչ էլ, եթէ ոչնչանան, կարող են վերստին նորոգուել:

Արդեօք նիւթական յառաջադիմութիւնը կարող է երբ և իցէ ստեղծել այդ հոգեկան մղումը, ընդհակառակը նիւթական յառաջադիմութիւնը այդ մղումից է ստեղծուում: Ուրեմն նիւթական յառաջադիմութեամբ չենք կարող հասնել բարձրագոյն քաղաքակրթութեան և հիմնական ու ճշմարիտ յառաջադիմութեան ցանկալի վիճակին:

Փորձենք փնտռել մարդկութեան այդ մեծագոյն բարիքը մտաւորական զարգացման վիճակի մէջ, թէ մտաւոր զարգացումը կարող է ընծայել մեզ այդ բարիքը: Մարդիկ կան, որոնք առարկում են, թէ տգիտութիւնն է աղբիւր բոլոր դժուարութիւնների, որոնց դարմանն է միայն գիտութիւնը: Այս կարգի մարդկանց սովորական գոռում գոչումն է, կրթեցէք մարդկանց, բացէք գիտութեան տաճարների դռները և հրաւէր կարգացէք մարդկութեան, գիտութեան լայնարձակ սանդուխտներից բարձրանալու դէպի վեր, դէպի բարձրագոյն վիճակ:

Անտարակոյս ոչինչ չի կարելի ասել գիտութեան դէմ և նրա օգտակարութիւնը ոչ ոք չի կարող ժխտել: Տգիտութիւնն է միայն, որ անարգում է գիտութիւնը, բայց երբ նպատակ ունենք ստանալու մարդկանց համար ճշմարիտ և բարձրագոյն բարիք, մեր ճանապարհի վերայ հանդիպում ենք այնպիսի դժուարութիւնների, որոնց չի կարող վերացնել գիտութիւնը և հարկ չը կայ երկար ու

ընդարձակ լուսարանելու այն իրողութիւնը, թէ գիտութիւնն անգամ, նման նիւթական յառաջադիմութեան չի կարող նոյն իսկ ինքն իրեն մշտնջենաւորել:

Պատմութիւնը լի է օրինակներով, որոնք ցոյց են տալիս, թէ ուսում, գրականութիւն, արուեստներ և քաղաքակրթութիւն ունեցել են անկում: Բացի սրանից, գիտութեան զարգացումը և մտքի մշակութիւնը չեն կարող մարդուս ամենաբարձր բարիքը լինել, որովհետեւ այս բարիքից ամենից կատարեալը միայն նրանք կարող են ձեռք բերել, որոնք ամեն բան թողնելով, իրենք իրենց նուիրում են գիտութեան հետամուտ լինելու: Հետևապէս շատ քիչերը պէտք է կարողանան ստանալ այս բարիքը իր կատարելութեամբ և մարդկային ազգի մեծագոյն մասը երբէք չի կարող վայելել այն:

Մարդկային կեանքի պիտոյքները պահանջել են և միշտ էլ պէտք է պահանջեն, որ մարդկանց մեծագոյն մասը գիտական մարդկանցից շատ տարբեր զբաղմունքներ ունենայ, իսկ ճշմարիտ բարիքը, շատ պարզ է, որ պէտք է լինի, ինչ որ ամեն մարդ կարող է ստանալ: Մի բարիք, որ իր բնութիւնից միայն մարդկային ազգի մի փոքրիկ մասին կարող է մատակարարել, չի կարող առաջարկուել մարդկային յառաջադիմութեան իբրև ամենից ցանկալի և ամենից օգտակար միջոցը:

Բայց դեռ ևս մնում է մի ուրիշ ծանրագոյն դժուարութիւն էլ: Ամեն մարդ անկասկած ընդունում է, որ մարդկային կեանքի գոհացուցիչ մի վիճակ չի կարող առաջ գալ առանց առաքինութեան: Այն ընկերական վիճակը, որ գուրկ է ուղղութիւնից և մաքրութիւնից, չի կարող յարմար տիպար լինել, որին նմանելու հրաւէր կարգացուի ամենքին, թէկուզ այդ ընկերական վիճակը նիւթական և մտաւորական յառաջադիմութեան ամենաբարձր կատարին հասած լինի: Մի որ և է բարիք չի կարող անաղարտ մնալ բարոյական վատթարութեան և բարուց ու վարուց ապականութեան մէջ: Նիբուր մեծանուն պատմաբանը ասում

է, թէ «Ամեն մի կորչող ազգ իր կորստեան թոյնը միշտ իր բարոյական ապականութեամբ է պատրաստել»:

Կարող ենք հաստատապէս ասել, թէ մարդիկ, եթէ ի մօտոյ ծանօթանան և դիտեն իրողութիւնները, անշուշտ պէտք է համոզուեն, թէ սոսկ մտաւոր կրթութիւնը չի կարող յազեցնել մարդկանց ամենակարեւոր պահանջը, որովհետեւ առաքինութիւնը ապահովելու համար անզօր է, և չի կարող լինել հզօր պատուար ընդդէմ մոլութեան, որի ճշտութեան՝ համար պատմական իրողութիւնները այնքան յստակաբար յայտարարում են: Բազմաթիւ օրինակներ կան պատմութեան մէջ, որոնք ակներև կերպով ցոյց են տալիս, թէ սոսկ մտաւոր կրթութիւնը անբաւական է եղել մարդկանց մէջ բարոյական դարգացում գոյացնելու կամ ապականեալ ընկերութեան ակերիչ ազդեցութեան դիմադրելու:

Յիշենք Հին Աթէնքը: Թերևս եղած չէ մի ժողովուրդ, որ հասած լինի այն փայլուն և բարձր կրթութեան, որին հասած էին Աթենացիք Պէրիկլէսի օրերում, երբ կրթութիւնը այն աստիճան տարածուած էր, որ հասարակ ժողովուրդն անգամ փիլիսոփայութեան ուսանող և արուեստի հմուտ քննադատ էր: Այսօր չը կայ մի քաղաք, ուր պատկերահանը կամ արձանագործը իր արուեստի գործերը հասարակ ժողովրդին ներկայացնէ նրա դատողութիւնն ու կարծիքը իմանալու և այդ դատողութեան ու կարծիքի առաջ խոնարհուելու, բայց այս բանը գրեթէ ամեն օր պատահում էր Աթէնքում: Ըստ Քսենոփոնի պատմութեան, դարբինները, խաղախորդները և հնակարկատները հաւաքուում էին լսելու փիլիսոփաների վիճաբանութիւնները և նոյն խիզ գեղարուեստի ամենից նշանաւոր գործերի արժանիքի վերայ վճիռներ էին արձակում: Բայց այս զարմանալի մտաւոր զարգացումը, որ կատարելութեան մէջ իր հաւասարը ունեցած չէ, ժողովրդի հոգին թմրած էր և գիտութիւնը չնչին զօրութիւն անգամ ցոյց չը տուեց մաքրելու ժողովրդի վարք ու բարքը: Ոչ առաքինութիւնը պողաբերեց և ոչ էլ մոլութիւնը սանձահարեց:

Նրանք, որոնք հմուտ են պատմութեան, պէտք է գտնեն սրա նման բազմաթիւ իրողութիւններ, որոնք սովորցնում են մեզ, որ եթէ մտաւոր մշակութիւնից աւելի բարձր մի միջոց չունենանք, որին ձգտել և հասնել ճշգրտենք, մարդկային հիմնական յառաջադիմութեան և բարձրագոյն քաղաքակրթութեան համար մեր տածած յոյսերը ընդունայն են: Հետևապէս բարձրագոյն և հզօրագոյն գործիքը չը պէտք է փնտռել գիտութեան և մտաւոր զարգացման շնորհիւ առաջ եկած առաքինութեան մէջ:

Ընդունելով, որ առանց բարոյական անարատութեան գոհացուցիչ վիճակ չի կարող առաջ գալ, կարելի է արդեօք մարդկանց անարատ դարձնել միայն բարոյականութեան կանոնները նրանց սովորցնելով: Եթէ քննենք մարդկային բնութիւնը և ուսումնասիրենք պատմութիւնը, պէտք է համոզուենք, որ այս տեսակ բոլոր ջանքերն ու աշխատութիւնները անյաջող են անցել: Բարոյական կանոնները աւանդելը երբէք ինքնին առաքինութիւն չեն կարող ստեղծել և այս իրողութիւնը լի ու լի հաստատում են պատմական փաստերը: Մենք սխալվում ենք, երբ կարծում ենք, թէ որովհետև մարդիկ պարտաւոր են առաքինաբար գործել, պէտք է գործեն, եթէ միայն կարողանան պայծառապէս տեսնել իրենց պարտաւորութիւնը: Բայց հակառակ այս հայեցողութեան պարզ եղելութիւնը այն է, որ մարդիկ տեսնում են այդ պարտաւորութիւնը և միշտ էլ տեսած են և սակայն չեն կատարում: Ոչ ոք պէտք չունի սովորելու, թէ պարտաւոր է ուղղութիւն գործել. ամեն մարդ ինքնին գիտէ այդ, և որքան անզօր են ուրիշների հրահանգութիւնները, երբ բաղդադում ենք այդ հրահանգութիւնները այն անմեռ ձայնի պօրութեան և վսեմութեան հետ, որ ամեն մի մարդու հոգու խորքերի մէջ յաւերժաբար հռչակում է մարդկային պարտաւորութիւնը: Ուրեմն մի մեծագոյն դժուարութիւնն էլ այն է, որ մարդիկ չեն ուզում կատարել իրենց պարտաւորութիւնը ճանաչելով հանդերձ այն:

Սովրատէսը ակներև մի օրինակ է տալիս լոկ հրահանգութեան եղանակի անյաջողութեան նկատմամբ: Այս մեծ իմաստասէրը զօրաւոր համոզմունք ունէր, թէ մարդկանց առաքլինութեան մէջ հրահանգելով բաւական է նրանց առաքլինի դարձնել:

Հնարաւոր է առաքլինութիւն սովորցնել, այս էր ահա իր հռչակաւոր նշանաբանը, որը իր բոլոր աշխատութիւնների հիմքը դարձաւ երեսուն տարի: Իր սիրելի առաքլինութեան նիւթի վերայ խօսում էր և հրահանգում էր շարունակ Աթէնքի փողոցներում և կրպակներում: Բայց կայ արդեօք մի որ և է ապացոյց, որ Սովրատէսի բոլոր այս հսկայական ջանքերից ամենադոյզն բարոյական զարգացում տեղի ունեցած լինի այն վատթար ժամանակներին:

Այլիբեիադէսը, որ Սովրատէսի ամենից մտերիմ և ամենից ուշադիր աշակերտներից մէկն էր և ենթարկուած էր Սովրատէսի բոլոր բարեկարգիչ ազդեցութեան, մնաց միշտ մի և նոյն ցոփակեացն ու անառակը: Հետևապէս բարոյականի դասաւանդութիւնը առանց մի ուրիշ գերազանցագոյն զօրութեան ազդեցութեան երբէք խոր տպաւորութիւն չի արել ընկերութեան մէջ և չի տարածուել ընդարձակօրէն մարդկային խորհուրդների և գործերի մէջ և երբէք չի կարողացել մարդկային ընկերութեան կեանքի ներքին և կենտրոնական բարեկարգութիւն առաջ բերել: Մեր պատմական հմտութիւնը շատ անձուկ և մարդկային սրտի վերայ մեր ունեցած ծանօթութիւնը խիստ ծանծաղ եղած կը լինի, եթէ դեռ ևս սովորած չենք, թէ առաքլինութեան համար սոսկ գիտութիւնը և մտաւոր մշակութիւնը բաւական չէ և կեանքի համար բացի լոյսից կաթօտում են մարդիկ ուրիշ բանի էլ:

Հետևապէս ամեն մարդ, որ փնտռում է իր բարիքը և կամ մարդկային սեռի բարձրագոյն բարօրութիւնը, անտարակոյս պէտք է ցանկանայ, որ մարդու հոգու և սրտի խորքերում և նրա կենտրոնում բացուի մաքրութեան ազբիւր և այդ ազբիւրը ունենայ անսպառ ճոխութիւն

կեանքի ինքնարուղի ջրերով: Բայց այսպիսի մի կատարեալ կեանք Աստուածային զօրութեամբ հնարաւոր է միայն, և այդ կեանքը արտադրելու և պահպանելու համար կրօնական աղբիւր է հարկաւոր:

Այն այս է պատճառը, որ մարդկային ստուար մեծամասնութիւնը կրօնը անհրաժեշտ է համարել մարդկութեան բարձրագոյն բարեբաստութեան համար: Հետեապէս ոչ նիւթական յաջողութիւն, ոչ մտաւոր կրթութիւն և ոչ էլ առաքինութեան դասեր և հրահանգներ չեն կարող լի ու լի և կատարեալ երջանկութիւն տալ մարդկանց:

Կրօնների մէջ երկու տեսակ կրօն կայ, մէկը սկսւում է մարդուց և հաղորդակցում է Աստուծոյ հետ մարդկային ջանքերով: Այս կրօնը ունի բազմաթիւ ճիւղեր թէ հեթանոս և թէ նոյն խի քրիստոնեայ ազգերի մէջ: Սրանք բոլորն էլ միացած են մի մասնաւոր յատկանիշով, այն է՝ փնտոել Աստուած մարդկային մտքի հնարած ճանապարհով: Աստուած գտնելու գաղափարը ինքնին վսեմ է, թէպէտ այդ գաղափարը ի տես բերող ձեւերն ու եղանակները ուղիղ չըլինին, որոնք չեն կարողացել անմեռ մղում տալ ընկերական կեանքին և մշտնջենական ներշնչում մարդկային հոգուն:

Քրիստոնէական կրօնի բուն տարբերութիւնը այն է, որ սկսւում է Աստուածայնով և Աստուածային եղանակով փնտոում է մարդուն: Աստուածաշունչն էլ այս վարդապետութեամբ է տարբերում ուրիշ բոլոր գրքերից: Ուրիշ բոլոր կրօնական դրութիւնների մէջ չը կայ ամենևին մի վարդապետութիւն նման քրիստոնէական վարդապետութեան, որ յայտնում է մեզ, թէ Աստուած ինքը ողորմեց մարդուն և փրկութեան ճանապարհը ինքը պատրաստեց նրա համար:

Մինչ Աստուծոյ արդարութեան գաղափարը ընդհանրական է և ամենուրեք գտնվում է մեղքերից քաւուելու գաղափարը, միայն Աստուածաշունչի մէջն է, որ Աստուածային արդարութիւնը սիրով ճառագայթաւորում մեղքթողութեան համար մի այնպիսի զօհ է տալիս, որը Աս-

տուած Ինքն է պատրաստել և իր գործն է և ոչ թէ մարդկանց գործը: Քրիստոնէական կրօնը ծանուցանում է մեզ մի փրկութիւն, որ Աստուած Ինքը պատրաստելով մատուցել է մարդկանց, ոչ թէ իրենց արժանաւորութեան, այլ Աստուածային ողորմութեան վերայ հիմնուած: Աստուած Ինքը գալիս է յանձին Քրիստոսի և Իր սէրը նուիրում է մարդկանց, որպէս զի մարդս մօտենալով Աստուծուն՝ բարեկարգուի և հասնի մի ճշմարիտ և երջանկաբեր բարձրութեան:

Ահա այս կենդանարար սերմից պէտք է ուռճանայ և հետզհետէ զարգանայ անհատի կատարեալ կեանքը և ընկերական կատարեալ վիճակը: Անհատական կատարելութեան բոլոր պահանջները կարող են կատարուել այն հոգումէջ, ուր ամեն պարտականութիւն և ամեն բարոյական կանոն ներկայանում են իբրև կամք այն սիրեցեալ Տիրոջ, որի սիրոյ մէջ մարդու հոգին գտնում է իր կեանքը և որին ծառայելով ցնծում է այն կատարեալ սիրոյ ազատութեամբ, որ վանում է ամեն երկիւղ:

Կատարեալ ընկերական վիճակն էլ գոյութիւն կունենայ այն դէպքում, երբ ընկերութիւնը այս Աստուածային ներշնչմամբ բոցավառուած՝ կապակցուած կը լինի այն սիրով, որ չի փնտռում իրենը և երբ անհատական սրաերի սիրոյ և մաքրութեան նոր կեանքը ամեն տեղ խաղաղութիւն և հաճութիւն կը գործէ:

Այս օրհնեալ կրօնին մարդիկ ինչ աստիճանով հպատակուեն, ճիշտ նոյն աստիճանով էլ գործնականապէս փառաւոր արդիւնքներ պէտք է առաջ բերէ նրանց մէջ: Եթէ միայն քրիստոնէութիւնը ընդունուէր ամեն տեղ, եթէ բոլոր մարդիկ Յիսուս Քրիստոսի ճշմարիտ, հնազանդ և հարազատ աշակերտներ լինէին, անպայման պէտք է դադարէին պատերազմները, այլ ևս գոյութիւն չը պէտք է ունենային հարստահարութիւններն ու զերութիւնները, ամեն տեսակ ոճիրներ և մոլութիւններ պէտք է անհետանային և ընդհանրական սէր, մաքրութիւն և խաղաղութիւն պէտք է տիրապետէր ամբողջ աշխարհի վերայ և այս բո-

լորի հետ նաև պէտք է աճէին և բազմանային մարդիկ քրիստոնէական բարոյականի շնորհիւ, ըստ Ես. մրզ. թէ՛ «Եւ ոչ ևս լուիցի անիրաւութիւն յերկրի քում, և ոչ բեկումն և թշուառութիւն ի սահմանս քու Եւ ժողովուրդք քո ամենեկին արդար և յախտեանս ժառանգեացեն զերկիր: Եւ սակաւաւորն հազարաւոր եղիցի և կրտսերն յազգ մեծ»:

Եւ այն հոգեկան կեանքը, որ պէտք է առաջ բերէ քրիստոնէական կրօնը, մշտնջենական մղում պէտք է տայ նաև մտաւորական բոլոր զարգացման և ճարտարարուեստական բոլոր գործունէութեան: Ոչ թէ միայն արդարութիւն, սէր և խաղաղութիւն, այլ և գիտութիւն պէտք է բղխէ բովանդակ երկրագնդի վերայ, ամայի և անբերրի վայրերը պէտք է ցնծան նրանով և անապատը պէտք է խնդայ և ծաղկի հասաւէտ և գեղեցկագոյն վարդի նման:

Եթէ գեռ մենք հաւատք ունենք Եւրոպայի և Ամերիկայի քաղաքակրթութիւնների վերայ, պատճառն այն է, որ հաւատք ունինք, թէ քրիստոնէական կրօնի մշակութիւնը և զարգացումն ու յարգանքը խոր արմատներ է գրել նրանց մէջ: Յաւայի է, որ մեր մէջ հետզհետէ զգալի շափերով վերանում են քրիստոնէական կրօնի բարոյականի բարձրացուցիչ և ազնուացուցիչ սկզբունքները և որ առաւել ցաւալի է և մեծ դժբաղդութիւն, այս գրութեան մէջն ենք տեսնում Եւրոպական քաղաքակրթութեան յատկութիւնները: Ընդհակառակը այս գրութիւնը իրօք մի ահարկու վտանգ է, որ ճշմարիտ քաղաքակրթութեան և հիմնական յառաջադիմութեան կործանումն է սպասնում:

Երբ մի ժողովուրդ լքում է քրիստոնէական հաւատքը և սրտ տեղ Եւրոպական քաղաքակրթութեան միայն արտաքին կեղևն է ընդունում, անխուսափելի է դարձնում իր բարոյական անկումը: Հետևապէս ինչ որ ամենից կարևոր է շեշտելու, այդ քրիստոնէական կրօնի այն ազդեցութիւնն է, որով Եւրոպական և Ամերիկական ազգերը մաքառելով ապականիչ և աւերիչ քաղաքակրթութեան դէմ, անխախտ հաւատք ունին Աստուծոյ և արդարութեան

յաւիտենական սկզբունքների վերայ: Ընդունում են, թէ քրիստոնէական կրօնը և նորա քարոզած վարդապետութիւնն է ճշմարիտ հիմքը մարդկային ընկերութեան կատարելութեան, որը գնահատում է մարդկային արժանապատութեան արժէքը և խնդութեամբ ողջունում է մարդկային խնացականութեան զարգացման նորանոր յաղթանակները գիտութեան բոլոր օգտակար ճիւղերի մէջ:

Ամեն մի խելացի, բանիմաց և հայրենասէրն ու մարդասէրը այն մամանակ միայն կարող է գոհ լինել, երբ ջանայ ամեն կերպ, բերել իր ազգը և համայն ազգերը և միանգամայն ամեն մի սիրտ ընդ կենդանարար իշխանութեամբ Յիսուսի Քրիստոսի և նորա փրկարար և մարդկային սեռը իրապէս և ճշմարտապէս բարձրացնող և ազնուացնող Աւետարանի վարդապետութեան աննման ճշմարտութիւնների:

Եւ ահա այս է մարդկային սեռի բարձրագոյն քաղաքակրթութեան և հիմնական յառաջադիմութեան միակ ուղին, մի անգամ էլ կրկնելով մարդարէի խօսքերը, թէ «Ազգք և թագաւորք, որք Քեզ ոչ ծառայիցեն՝ կորիցեն, և ազգքն աւերելով աւերեսցին», հրաւիրելով նաև մեր ազգայինների խորին ուշադրութիւնը այս ամենից կարեւոր խնդրի վերայ:

ԱՐՄՏ Եպիսկոպոս